

Lietuvoje galiojančių ir kuriamų strateginių planavimo dokumentų, turinčių erdvinę išraišką, suderinamumą, visų šalies strategijų erdvinį integralumą, ir įrankis kokybiškai derinti įvairias šalyje vykdomas veiklas – verslo ir žemės ūkio, turizmo ir rekreacijos, aplinkos ir kultūros paveldo apsaugos (prieiga internete: <https://www.bendrasisplanas.lt>).

Šiandien turime įvertinti, ką jau pasiekėme, ir numatyti, ką reikėtų nuveikti per ateinantį dešimtmetį, atsižvelgiant į reikšmingai pasikeitusias technologines galimybes ir kraštovaizdžio tyrimų pažangą, pilietinės visuomenės brandą ir jos aktyvumo augimą, naujus nacionalinius, europinius ir pasaulinius teisės aktus, gerąsias kitų šalių praktikas bei finansavimo mechanizmus. Ateityje turi stiprėti ryšys su tvaraus vystymosi, kultūrinio kraštovaizdžio, biologinės įvairovės apsaugos, miestų plėtros, žemės ūkio, transporto ir kt. politika.

Regina Morkūnaitė, Gamtos tyrimų centras

KAIP MES VERTINAME KRAŠTOVAIZDĮ



Šventosios kilpa ties Mikieriais (Anykščių r.) – Baltijos aukštumų ruožo, Aukštaičių aukštumos srities, Vakarų Aukštaičių maža miškingos agrarinės plynaukštės rajonas. Nacionalinis kraštovaizdžio tvarkymo planas, 2015 m. R. Skorupsko nuotr. Šventoji River at Mikieriai (Anykščiai district) – the Baltic Uplands belt, the Aukštaičiai Upland zone (province), the region of the West Aukštaičiai low wooded agricultural Plateau. National Landscape Management Plan, 2015

Šiandienos sumaištis pilname pasaulyje, kai kelionės dėl vienokių ar kitokių priežasčių apribotos, atsigrežiame į savo krašto gamtą, kur žalia, ramu, gražu, kur užkopus į kalvą prieš akis atsiveria toliai ir matyti kitos viršūnės, kur banguoja ar paslaptingai tyli jūros vandenys, kur kiek akys užmato plyti žalios lygumos... Įvairi ir labai sava aplinka ir nesvarbu, kad kartais galbūt ne tokia jau ir es-

Aktyviai plėtojant atsinaujinančią energetiką, svarbu teisiškai apsaugoti estetiškas kraštovaizdžio vertybes. Būtina numatyti prisitaikymo prie klimato kaitos ir depopuliacijos priemones, suteikti konkretumo ir erdvinės dimensijos žaliajai politikai, įveikinti gamtinio karkaso teritorijas, stiprinti mūsų miškų gyvybingumą ir dirvų derlingumą, sukurti ilgalaikes jūros krantų tvarkymo strategijas, tęsti kraštovaizdžio būklės stebėseną ir sukurti reagavimo į iškilusias krizes scenarijus, ekologiškai stiprinti miestų gamtinį karkasą ir ekosistemų funkcijas. Turime žengti reikšmingus žingsnius kraštovaizdžio specialistų rengimo, jų kvalifikacijos kėlimo ir atestavimo linkme bei sukurti efektyvesnius visuomenės įtraukimo į sprendimų dėl kraštovaizdžio kaitos priėmimo mechanizmus.

Taigi, šventės šventėmis, o vertybėmis grįsti nuoseklūs darbai – svarbiausia...

tetiška... Kas lemia, kad vieną gamtos kampelį (kraštovaizdį) vertiname labiau nei kitą, kaip suprantame jo įvairovę ir vaizdingumą lygi?

Geografas prof. Alfonsas Basalykas kraštovaizdžiu vadina apibendrinančią gamtos ir žmonių sukurtą objektų visumą, kurioje yra skirtingų lygių hierarchija (A. Basalykas. Lietuvos TSR kraštovaizdis. Vilnius: Mokslas, 1977, 237 p.; Geografas profesorius Alfonsas Basa-

lykas. Sud. J. Milius, R. Prapiestienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, 254 p.). Jo sudarytoje Lietuvos kraštovaizdžio schemoje išskirti devyni stambūs kraštovaizdžio vienetai – žemėvaizdžiai: moreninių lygumų, prieledyninių ežerinių lygumų, senovinių aliuvinių lygumų, prieledyninių upinių (zandrinių) lygumų, kalvotų moreninių ežerutų aukštumų, kalvotų moreninių raguvotų aukštumų, jūros pakrantės lygumos, deltinės lygumos bei upių slėnių. Ilgais moreniniais ruožais (Dzūkų, Sūduvos, Aukštaičių aukštumos), atitinkanciais apledėjimo stadijų ribas, tįso ledyno pakraščiuose susidariusios pakraštinės (vadinamos Baltiškosios) ar sališkos (Žemaitijos, Kuršo) moreninės aukštumos, įpiečiau jų – prieledyninių lygumų, kur kažkada telkšojo žemesnėse dubumose susitvenkę ledyno tirpsmo vandenys, ir kt. žemėvaizdžiai. Juose išskirta 19 sričių, kurias sudaro 42 rajonai ir net 564 parajoniai. Na, o smulkiausių kraštovaizdžio vienetų – facijų labai daug, nes tai žemės paviršiaus plotai – teritoriniai kompleksai, kuriuos sudarantys komponentai visame plote yra vienodi. Todėl faciją sudarys, pvz., ne visa kalva ar dauba, o atskiri jų paviršiaus plotai, esantys vienodomis gamtinėmis sąlygomis. A. Basalykas siūlo skirti šešis tokių paviršių tipus atsižvelgiant į tam tikrus reljefo formos polinkio kampų intervalus, kurie lemia medžiagos migracijos intensyvumą.

Taigi, kraštovaizdžio įvairovė Lietuvoje didelė, o vaizdingumas? Juk net septyniasdešimt procentų jutiminės informacijos apie aplinką mes gauname per vizualinę kraštovaizdžio poveikį. Palankiausiai priimamos išraiškinčios aplinkos formos (kalvos, bangos, gūbriai, kauburiai ir pan.): vertikalios, aštrios suteikia dinamikos pojūtį, o gulsčios ir aptakios – raminamąjį. Taip pat didelį poveikį turi tas formas į dalis skaidanti augalija. Kraštovaizdžio monotoniškumas ar perkrovimas dažniausiai nuteikia neigiamai, o didžiausia jo vertė – optimali įvairovė, kurioje žmogaus psichofiziologinė sistema veikia normaliai. Dr. Giedrė Godienė pasidalijo informacija apie viename tarptautiniame seminare išgirstus kraštovaizdžio vaizdingumo vertinimo kriterijus: 1) netikėtumas ir neįprastumas; 2) darna, kai jaučiamas ritmas, kai skirtingi gamtos ele-

mentai išsidėstę optimaliai; 3) paprastumas ir stabilumas, kai regimas mielas, nuo vaikystės pažįstamas peizažas.

Žmogus ne tik stebi ir vertina jį supančios aplinkos grožį, bet ir keičia ją. Apie žmogaus ir gamtos ryšį studijų metais mums daug kalbėjo Vilniaus universiteto Gamtos mokslų (dabar Chemijos ir geomokslų) fakulteto docentas (dabar profesorius) Paulius Kavaliauskas. Atsiverčiu studijų laikų (1982–1984 m.) landšafto architektūros paskaitų konspektus. Profesoriaus pasakota apie žmogaus prisitaikymą gamtoje, kuris leido jam išgyventi, vertė gilintis į aplink vykstančius reiškinius, apdainuoti supančią aplinką ir kurti iš lūpų į lūpas perduodamus pasakojimus. Ilgainiui žmogus suprato, kad egzistuoja nuo jo valios nepriklausantys reiškiniai, – atsirado tikėjimas aukštesnėmis jėgomis, Dievu. Gaivališkų gamtos jėgų sukurtą kraštovaizdį žmogus keitė, pritaikydamas jį sau ir gyvenamojoje aplinkoje sukurdamas tiek harmoniją, tiek disharmoniją. P. Kavaliauskas kalbėjo, kad jei pirmapradis monotoniškas kraštovaizdis žmogui įsikišus atgyja, sakome, jog jo įtaka buvo teigiama. Deja, dažnai regime atvirkščią rezultatą ir sugriautą gamtos darną... Pacituosiu Čarlzą Darviną (Charles Darwin), kuris rašė, kad žmogaus protą vargina per didelis protavimas, – tada netenkama emocijų, o be jų kūryba neįmanoma, atsiranda daug destruktivių sprendimų.

Progresyvioji žmonijos dalis daug kalba, rašo ir stengiasi išsaugoti visa, ką gražaus sukūrė gamta ir žmogus. Efektyviausias to būdas – išsaugoti kraštovaizdžio ir biologinę įvairovę, gamtos ir kultūros paveldo vertybes bei tinkamai jas puoselėti ir atsakingai naudoti. Todėl visose pasaulio valstybėse kuriamos saugomos teritorijos – sausumos ar vandens plotai su aiškiais nustatytais ribomis, turintys pripažintą mokslinę, kultūrinę ir kitokią vertę ir kuriems nustatytas specialus apsaugos ir naudojimo režimas (Lietuvos saugomos teritorijos. Sud. R. Baškytė, V. Bezaras, P. Kavaliauskas, A. Klimavičius, G. Raščius. Kaunas: Lututė, 2006, 328 p.). Bet ar iš tikrųjų gebėsime apginti tai, ką šiandien turime, ar

išsaugosime, ar perduosime ateities kartoms? Ar pritarсите Č. Darvino minčiai, kad apsaugoti gamtą gali daug kas, bet apginti – tik meilė?

Ar užteks meilės, kad išsaugotume vieno vaizdingiausių Lietuvoje prof. Česlovo Kudabos „Anykštija“ pavadinto krašto įvairovę... Atpažįstamu stiliumi jis rašo: „Kai pasieki Šventąją, pamiršti kasdienės buities nuovargę, pasidarai tarsi geresnis ir matai pasaulį kiek šventiščiau. Keliavimas literatūriniais pašvenčiais primena vaikystės takelį į mokyklą su išmoktos pamokos laimingu nerimu ir naujos paslapties jausmu...“ [...] „Ir tupi greta viena kitos Storių kalvos pakilame aukštumų išsigaubime, su plačia atviruma į pietus. Patrauklios šios kalvos iš tolo, pajunti jų išskirtiną didumą kopdamas šlaitais...“ Paminima, kad į kalvų viršūnes kopdamas rašytojas A. Vienuolis skaičiavęs nuo aukštai matomas bažnyčias... (Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose. Sud. V. Račkaitis, A. Verbickas. Vilnius: Mintis, 1992, 330 p.).

Abipus Šventosios upės plytintis Anykščių kraštas priskiriamas kalvotam moreniniam ežeringajam žemėvaizdžiui. Čia ir išraiškingų formų Gojaus geomorfologinis draustinis, kuriame gausu estetinį pasigėrėjimą teikiančių gamtos elementų, ir į pietryčius nuo jo chaotiškais augalijos plotais apaugusios, pelkutėmis paslaptingos ir užburiančios Vaišviliškių apylinkės, leidžiančios suvokti gamtos gajumą, ir raminantys, agresiją maldantys Nevėžos ežero vandenys bei pakrantės, žavinčios „laukiniška“ aplinka. Kaip mes šiuos kraštovaizdžius matome, kaip juos suprantame? Kodėl vieni jų saugomi ir paskelbti draustiniais, o kiti – ne?

Gojaus draustinyje saugomas išraiškingas reljefas – pasigėrėjimą keliančios lanko formos moreninio gūbrio riedulingos ir vaizdingos kalvos. Kad ir kur pažvelgsi – aplink gausu atvirų, apvalių, santykinai aukštų (iki 30 m) paviršių, kurie, kadangi priemolingi, primena iki 200 m absoliučiojo aukščio išskylančius šokolado kupolus (Saugomos Lietuvos teritorijos. Sud. R. Baškytė, V. Bezaras, P. Kavaliauskas, A. Klimavičius, G. Raščius. Kaunas: Lututė, 2006, 328 p.).

Ar tą patį galime pasakyti apie Vaišviliškių apylinkes, kurios neįtrauktos į saugomas teri-

torijas? Eidamas pažliugusiu takeliu pro brūzgynus, neižvelgsi reljefo grožio, nes morenines bangas ir kalveles (peraukštėjimai tarp kalvų 15 m, absoliutusias aukštis apie 150 m), kurias pajvairina pelkutės, užgožia augalai – žaliaji karalija. Kur ne kur išsimėtę kuklūs, vos apatinio ardo nepereinamus brūzgynus perraugę miškeliai. Regi įvairios augalijos lyg ir sumaištį, chaotiškumą ir pagalvoji: kas čia estetiško? Vietovė tarytum prašosi žmogaus rankos, kad ją kam nors pritaikytų, pvz., suartų, grikais ar rapsu apstėtų, jei jie čia augtų, žinoma. Taip mato žmogaus akys, o pati gamta, archajiška, žmogaus nepaliesta jos floros ir faunos knibždėlynė, čia tiesiog klesti...

O kokį įspūdį palieka Nevėžos ežeras? Č. Kudaba rašo: „Nuo Skiemonių kryžkelės į šiaurę – geras lygus senovinis vieškelukas į Anykščius. Kas sykį juo važiavo, jau nepamirš patirto įspūdžio. Vingiuoja, kariasi į šlaitus, staigiai nupuola į papelkius, vėl šauna į viršūnes, kur regėti kitos kalvos, Nevėžos ežeras kelio kairėje“ (Č. Kudaba. Kalvotoji Aukštaitija. Vilnius: Mintis, 1988, 178 p.). Šį įstabų aukštaitišką kraštovaizdį profesorius siūlė paskelbti saugomu gamtos paminklu, o Nevėžos ežerui šioje knygoje daugiau žodžių neskyrė. Neįkvėpė? Lygumoje plytintis, be properšų nendrynais apaugęs, užsisklendęs... Duodantis pradžią Nevėžos upei ir į glėbį priimantis Luknos vandenys. Nėra čia nei baltumu šviečiančių smėlėtų paplūdimių, nei įspūdingų kito kranto perspektyvų, nei salelių. Nors ir neįtrauktas į išskirtinių saugomų teritorijų tinklą, ežeras užburia, o žvelgiant į raibuliuojančius, ramius jo vandenį, galvoje gimsta eilės ar muzika. Supranti, kad šiame ramybės prieglobstyje gęsta visi vidiniai konfliktai... Šis rekreacijai dar nepritaikytas (nėra stovyklavietės, suoliukų, šiukšliadėžių ir pan.) kampelis tuo ir vilioja.

„Anykštijoje“, kaip ir visoje mūsų Lietuvoje, gausu žavių kampelių, kur susipina gyvoji ir negyvoji gamta, žmogaus veikla, jo kultūros, pažiūrų ir aplinkos suvokimo įvairovė. Visi jie nusipelno išskirtinio mūsų dėmesio ir nesvarbu, kad kartais jie mums ir atrodo nepakankamai estetiški...